

TEMA 4: A FORMACIÓN DE PALABRAS EN GALEGO.

A **morfoloxía** é a parte da gramática que estuda a forma das palabras (de como se constrúen, de onde proceden, etc.). As palabras adóitanse clasificar nas categorías xerais seguintes: substantivos, adxectivos, verbos, adverbios, preposicións, conxuncións, artigos, demostrativos, posesivos, numerais, indefinidos, exclamativos e interrogativos.

O morfema é a unidade mínima dotada de significado e de significante. Ex: a palabra lobos, está construída polos morfemas lob- (significado léxico), -o- (o sexo do animal), -s (número, máis de un).

1. **Morfemas léxicos** ou **lexemas**: presentan o significado referencial, central, que é común a todas as palabras do mesmo campo léxico (familia léxica). Este significado atópase nos substantivos, adxectivos e nos verbos. Ex: mozo, moza, mocidade...

2. **Morfemas gramaticais**: achegan o contido gramatical das palabras (xénero, número, tempo, persoa, modo e aspecto).

2.1. Morfemas gramaticais **libres**: constitúen por si mesmos palabras (preposicións, conxuncións, pronomes, etc.).

2.2. Morfemas gramaticais **ligados**: van soldados aos morfemas léxicos na mesma palabra.

2.2.1. Os ligados poden ser **flexivos** ou desinenciais: indican o xénero e o número das palabras nos substantivos, adxectivos, determinantes e algúns pronomes, e o tempo, modo, aspecto, número e persoa nos verbos. Sitúanse sempre na parte final da palabra.

2.2.2. Ligados **derivativos** ou **afixos**: son os que se engaden ao lexema para formar derivados, novas palabras. Segundo a súa posición dentro da palabra: afixos (prefixos -antes do lexema- e sufixos -ao final da palabra-) e os infixos (interfixos).

A FORMACIÓN DE PALABRAS

O estrato, a base do léxico galego, é o latín traído polos romanos. Hai tamén achegas dos pobos que habitaban a nosa terra (substrato: preindoeuropeos e indoeuropeos. Ex: carballo, burato) antes da romanización e de linguas posteriores á romanización (superestrato) como os xermánicos (Ex: gañar, roubar) e os árabes (Ex: laranxa, azucre).

En canto ao léxico latino, as palabras introducidas no primeiro momento e que sufriron a transformación normal co paso do tempo son as patrimoniais (Ex: chan), as que entraron despois pero aínda sufriron transformacións, denominadas semicultas (Ex: praga) e as incorporadas tardiamente que case non sufriron cambios, os cultismos (Ex: plano). Chan, praga e plano derivan pois do latín *planum*.

A formación de palabras por procedementos internos.

As linguas son coma seres vivos en constante transformación, vanse creando palabras e desaparecendo outras. Os falantes poden acudir a préstamos doutras linguas (castelanismos, lusismos, anglicismos, galicismos...) ou usar os mecanismos que a propia lingua ten para incorporar vocábulos, o máis común é a **derivación**.

1. Derivación: (morfema)+lexema+(morfema). É o procedemento máis común para formar palabras sobre unha primitiva.

1.1. **Derivación prefixal**. A maioría dos prefixos son de **orixe grega e latina**:

Prefixos gregos: a/an-, archi-, ex-, hiper-, peri-... (anormal, analfabeto, arquidiocese, exalumno, hipermercado, pericardio)

Prefixos latinos: bis-, re-, extra-, vice- ... (bisavó, recuncar, extraconxugal, vicepresidente)

Moitos radicais grecolatinos funcionan como prefixos na lingua: electro-, aero-, foto-, macro- neo-, tele-, radio-, video-... (electrocardiograma, aerotransportable, fotosíntese, macroestrutura, neofalante, teletransportar, radioactivo, videoconferencia)

1.1.1. **Prefixos apreciativos** (valor intensificador):

archi-, extra- hiper-, pre-, re-, sobre- super-... (arquidiocese, hiperculto, preconstitucional, repoñer, sobresaír, supercaro)

1.1.2. **Prefixos nocionais** (modifican o contido do lexema):

-negación: a-, anti-, des/dis-, in-... (amoral, antimonárquico, descolocar, infeliz)

-lugar: entre-/intra-, meta-, retro-, sobre/super-, sub, tras/trans, ultra... (entreacto, intramuscular, metacarpo, retrotraer, sobresaír, supervisar, subacuático, traspasar, transmediterráneo, ultrapasar)

-tempo: ante-, pos-, pre-... (antepoñer, pospoñer, predicir)

-cantidade ou tamaño: bis/bi-, multi-, pluri-, semi-, uni-... (bisneto, bipolar, multipropiedade, pluriemprego, unidireccional)

1.2. **Derivación sufixal**. O sufixo é un morfema ligado que serve para formar novas palabras.

1.2.1. Sufixos alterativos ou **apreciativos** (achegan matices de tamaño ou afectividade):

diminutivos: -iño (valores afectivos, etc.), -acho, -echo etc... (pequeniño, amigacho)

aumentativos: -ón, -án, -azo, -ata, -udo... (cabezón, golpazo, cabezudo)

despectivos ou pexorativos: -exo, -astro, -orra, -uza, -ete... (lugarexo, poetastro, cabezorra)

intensificadores: ísimo, érrimo (contentísimo, misérrimo)

1.2.2. Sufixos **nocionais** (forman novas palabras con significado diferente)

-eiro: home/muller que exerce as funcións de..., colectivo ou conxunto de, lugar onde hai, profesión, plantas ou árbores, recipiente etc. (enfermeira, palleiro, lameiro, amieiro)

a) **Sufixos formadores de substantivos**:

desubstantivais: -ado/a, -axe, -eiro, -ismo, -ista... (mestrado, soldado, personaxe, comareiro, costumismo, paracaidista)

deadxectivais: -dade, -eza, -ismo, -ume... (lealdade, baixeza, socialismo, mansedume)

deverbais: -ción, -deiro/a, -dela, -dor, -mento... (realización, comedeiro, mordedela, comedor, casamento)

Polo significado: colectivo (-al: salgueiral), locativo (-al, -eiro: areal, fumeiro), acción (-ación, -axe: modernización, marcaxe), ocupación (-eiro, -ista: enxeñeira, taxista), doutrina (-ismo: comunismo), etc...

b) Sufixos formadores de adxectivos:

desubstantivais: -al, -és, -oso... (dental, cambadés, amoroso)

deverbais: -ble, -nte, -ón/ona... (realizable, cantante, abusón)

Polo significado: caracterizador (-ble, -az, -ado: amable, mordaz, pausado), relativo ou pertencente a (-al -ar: persoal, vulgar), xentilicio (-és, -eiro, -an/ano/ao:lugués, betanceiro, ourensén, mozambicano)

c) Sufixos formadores de verbos (a maioría dos verbos fórmanse sobre a primeira conxugación):

desubstantivais: -ar, -ear, -izar... (curvar, trampear, enraizar)

deadxectivais: -ar, -ear, -ecer, -ificar... (aparvar, clarear, empobrecer, clarificar)

deverbais: -iñar, -iscar... (choviñar, namoriscar)

d) Sufixos formadores de adverbios: -mente (facilmente, comodamente)

A derivación pode tamén ser prefixal e sufixal (parasíntese).

2. A composición: (lexema+lexema)

2.1.- Imperfecta ou xustaposta: os dous elementos conservan o seu valor e corpo fonético. Ex: físico químico, luso brasileiro, contencioso administrativo.

2.2.- Perfecta ou aglutinada: pérdese a noción de composición.

quebranoces, lavalouza, salvavidas, gardalamas, bulebule, sapoconcho, beiramar, beirarrúa, lobishome, lobicán, augaforte, augardente, augamariña, camposanto, xordomudo, agridoce, clarividente

3.- A parasíntese: (morfema)+lexema+lexema+(morfema). Ex: augardenteiro.

4.- Os acrónimos: palabras formadas con siglas ou iniciais. Ex: ONU, DOG.

Campo léxico (familia léxica): conxunto de palabras derivadas, compostas e parasintéticas formadas a partir da mesma palabra primitiva. Este concepto está relacionado coa forma e non co significado. Ex: dente, dental, adentar, dentadura, dentífrico, dentista, denteira... pan, empanada, panadaría, panadeiro, empanar... (**non confundir con campo semántico**)